



*Crna Gora*  
*Ministarstvo ekonomije*  
*Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća*

**IZVJEŠTAJ O REALIZACIJI AKCIONOG PLANA ZA 2016.GODINU,  
STRATEGIJE ZA CJELOŽIVOTNO PREDUZETNIČKO UČENJE 2015-2019**

**Podgorica, april 2017.godina**

## SADRŽAJ

|                                                                                                                                                                      |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1. Uvod.....                                                                                                                                                         |    |
| 2. Realizovane aktivnosti u 2016.godini .....                                                                                                                        |    |
| 3. Opšti cilj 1: Djeci, učenicima i studentima je data mogućnost da razviju preduzetničku kompetenciju na svim nivoima obrazovanja                                   | 1  |
| Operativni cilj 1.1: Unapređivanje preduzetničkog znanja u osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju                                                                  |    |
| Osnovne škole.....                                                                                                                                                   |    |
| Gimnazije.....                                                                                                                                                       |    |
| Operativni cilj 1.2: Uvođenje preduzetničke kompetencije u predškolsko obrazovanje i vaspitanje.....                                                                 |    |
| 4. Opšti cilj 2: Vaspitno-obrazovne ustanove sposobne da efikasno sprovode preduzetničko učenje na svim nivoima obrazovanja.....                                     | 2  |
| Operativni cilj 2.1 i 2.3: Razvoj preduzetničkih škola i unaprijeđenje vještina nastavnika                                                                           |    |
| Operativni cilj 2.5: Razvoj preduzetničkog univerziteta                                                                                                              |    |
| 5. Opšti cilj 3: Veća relevantnost obrazovanja kroz efikasnije povezivanje vaspitno-obrazovnih ustanova, privrede i društva                                          | 3  |
| Operativni cilj 3.1: Razvoj partnerstava između škola i preduzeća                                                                                                    | 3  |
| Operativni cilj 3.2: Razvoj preduzetničkih vještina kroz programe obuke i mentorstva za MSP                                                                          | 3  |
| Operativni cilj 3.3: Razvoj kapaciteta za sprovođenje preduzetničkog obrazovanja odraslih                                                                            | 4  |
| Operativni cilj 3.4: Razvoj partnerstava između ustanova visokog obrazovanja i privrede                                                                              | 4  |
| 6. Opšti cilj 4: Podizanje svijesti i šire učešće društvene zajednice o preduzetničkim aktivnostima                                                                  | 6  |
| Operativni cilj 4.1: Podizanje svijesti i šire učešće društvene zajednice o preduzetničkim aktivnostima....                                                          |    |
| Promocija evropskih vrijednosti u razvoju preduzetničkog učenja.....                                                                                                 | 7  |
| Operativni cilj 4.2: Poboljšanje pristupa korišćenju raspoloživih instrumenata EU                                                                                    |    |
| 7. Opšti cilj 5: Okvir programskih politika za cjeloživotno preduzetničko učenje doprinosi efikasnom preduzetničkom ekosistemu koji povećava konkurentnost Crne Gore | 8  |
| Operativni cilj 5.1: Efikasno upravljanje i sprovođenje mjera definisanih strategijom                                                                                |    |
| 8. Zaključci i preporuke .....                                                                                                                                       | 9  |
| 6.1. Zaključci.....                                                                                                                                                  | 9  |
| 6.2. Preporuke.....                                                                                                                                                  | 10 |

## 1. UVOD

Izveštaj o realizaciji Akcionog plana za 2016.godinu, Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje 2015-2019, predstavlja analizu ostvarenih ciljeva, zadataka i aktivnosti definisanih Akcionim planom za 2016.godinu. Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća kao koordinator Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje kontinuirano je pratila realizaciju mjera i aktivnosti na podršci razvoju preduzetništva, kako u formalnom tako i u neformalnom obrazovanju. U kreiranju ovog izvještaja učestvovali su svi članovi Nacionalnog partnerstva, svako sa stanovišta institucije koju predstavlja, kako bi Izveštaj predstavljao realnu sliku realizacije Akcionog plana za 2016.godinu, Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje 2015-2019.

### Realizovane aktivnosti u 2016.godini

Veći dio aktivnosti definisanih Akcionim planom za 2016.godinu, Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje 2015-2019 je i realizovan. **Izuzetan napredak** je ostvaren u dijelu koji se odnosi na realizaciju aktivnosti definisanih kroz **opšti cilj 1 i opšti cilj 2** strateškog dokumenta, posebno u dijelu uvođenja preduzetništva kao ključne kompetencije u *predškolskom, osnovnom i srednjem stručnom obrazovanju, razvoju preduzetničkih škola i obuci nastavnog kadra za sprovođenje preduzetničkog učenja*. **Napredak** je ostvaren i u realizaciji većeg djela aktivnosti definisanih kroz **opšti cilj 3** koje se odnose na aktivnosti sprovođenju preduzetničkog učenja odraslih lica, razvoju preduzetničkih vještina kroz programe obuke i mentorstva, promociji preduzetništva kao moguće karijerne opcije među mladima, programu stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem, usvajanju novih standarda zanimanja, kao i u **dijelu aktivnosti opšteg cilja 5** koje se odnose na *jačanje uloge Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje*.

### Ključni izazovi i prioriteti

Ono na čemu treba težiti u narednom periodu i na šta treba staviti **naglasak** je uvođenje preduzetništva kao ključne kompetencije na svim nivoima obrazovanja (sa posebnim akcentom na studijske programe na neekonomskim fakultetima), uključivanju što većeg broja preduzetnika sa uspješnom biznis praksom u praktičnu nastavu/sklapanje ugovora o saradnji između škola i lokalnih privrednih subjekata, jačanju saradnje između univerziteta i privrednih subjekata, razvoju socijalnog preduzetništva i većem broju aplikacija za korišćenje raspoloživih finansijskih instrumenata u okviru EU programa. Posebno akcenat treba staviti na veću ulogu, značaj i podršku radu **Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje** kako bi ovo tijelo postalo ključni promoter preduzetničkog učenja na svim nivoima obrazovanja.

Njegova uloga i značaj prepoznati su kroz sami strateški dokument, a naglasak je stavljen na njegovom osnaživanju, u pogledu povećanja njegovih nadležnosti, istaknutijeg profila i veće prepoznatljivosti a sve sa ciljem da ono postane glavni promoter preduzetničkog učenja u Crnoj Gori. Prvi koraci ka ostvarenju ovog cilja su napravljeni, izrađen je unaprijeđeni model njegovog rada, a za realizaciju aktivnosti predviđenih novim modelom potrebna je snažna podrška od strane donosioca odluka i ključnih partnera u zemlji.

Partnerstvo je tokom 2016.godine ostvarilo izuzetan napredak u djelu povećanja svog vizuelnog identiteta i prepoznatljivosti u sprovođenju djela aktivnosti koje su definisane kroz **opšti cilj 5** samog strateškog dokumenta kroz organizaciju okruglog stola, konferencije i promocije primjera dobre prakse u školama i preduzećima, a sve sa ciljem promocije stvaranja jednog prepoznatljivog preduzetničkog ekosistema.

Partnerstvo će takođe težiti da djeluje na nacionalne programske politike u onim djelovima politika-strateških dokumentata u kojima su ciljevi i zadaci Partnerstva usklađeni sa ciljevima i mjerama samog strateškog dokumenta, i na taj način doprinese boljoj realizaciji postavljenih strateških ciljeva. To se posebno odnosi na oblasti strateških dokumenata koji zahtijevaju dalju podršku i rad (politika zapošljavanja, obrazovanja, razvoja ženskog preduzetništva...), a posebno će se rad Partnerstva fokusirati na pružanju podrške sprovođenju programa/aktivnosti koji se odnose na podršku mladim preduzetnicima.

## **OPŠTI CILJ 1. Djeci, učenicima i studentima je data mogućnost da razviju preduzetničku kompetenciju na svim nivoima obrazovanja**

**Operativni cilj 1.1:** *Unapređivanje preduzetničkog znanja u osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju*

### Osnovne škole

Integracija ključne kompetencije **smisao za inicijativu i preduzetništvo** u osnovno obrazovanje realizovana je preko međupredmetne oblasti: Implementaciju preduzetničkog učenja kroz obavezne predmetne programe u osnovnoj školi (od I do IX razreda OŠ). Sadržaji ove međupredmetne oblasti usklađeni su sa postojećim planom i programom za osnovnu školu.

Od školske 2014/15. godine preduzetničkim učenjem su obuhvaćeni svi učenici osnovnih škola. Preduzetništvo se izučava i kao izborni predmet u osmom razredu osnovne škole sa jednim časom nedeljno. Unapređivanje preduzetničkog učenja u osnovnim školama odvijalo se online preko platforme **Preduzetnička škola** <http://zssforum.me/index.php>, organizovanjem okruglih stolova i savjetovanja. U svim osnovnim školama su određeni koordinatori za preduzetničko učenje koji redovno izvještavaju Zavod za školstvo o sprovedenim aktivnostima.

### Gimnazije i opšte srednje obrazovanje

Implementacija preduzetničkog učenja u gimnazijama i opšteobrazovnim predmetima u srednjim stručnim školama realizuje se preko međupredmetne teme preduzetničko učenje u predmetnim programima za opšte srednje obrazovanje koja je usvojena od strane Nacionalnog savjeta za obrazovanje. **Od školske 2015/16** u svim gimnazijama preduzetničko učenje se implementira kao međupredmetna tema, tako da su svi učenici u gimnazijama u svim razredima obuhvaćeni preduzetničkim obrazovanjem.

U gimnazijama se implementira i izborni predmet u I ili II razredu gimnazije sa jednim časom sedmično.

Pored izbornog predmeta Preduzetničko učenje se u gimnazijama realizuje kroz rad preduzetničkih klubova i sprovođenje radionica, tribina i okruglih stolova iz oblasti preduzetništva.

Za nastavnike opšteobrazovne grupe predmeta u srednim stručnim školama urađen je program obuke. Obuku je prošlo **70 nastavnika** tokom dva jednodnevna seminara.

U svim gimnazijama i mješovitim srednjim stručnim školama određeni su koordinatori na nivou škole. Metodološko upustvo za implementaciju preduzetničkog učenja u gimnazijama i za opšteobrazovne predmete u SSŠ je objavljeno na sajtu Zavoda za školstvo, dok je publikacija distribuirana svim školama.

Sve osnovne škole i gimnazije su godišnjim planom planirale i realizovale nedelju preduzetništva. U okviru **globalne nedjelje preduzetništva** (Global Entrepreneurship Week) koja je održana od 17-23. novembra 2016.god na globalnoj network mreži, **23 škole** iz Crne Gore prijavilo je svoje aktivnosti.

U organizaciji Regionalnog centra za razvoj preduzetničkih kompetencija za zemlje Jugoistočne Europe (SEECEL) u Šibeniku je od **17. do 19. Novembra 2016.godine** održan Drugi preduzetnički kamp (SEECEL's 2nd Entrepreneurial Camp). Susretom u Šibeniku je obilježen završetak projekta koji je usmjeren na implementaciju učenja za preduzetništvo kao ključne kompetencije sa ciljem razvoja preduzetničkog društva. Ovaj susret je bio prilika da se predstave dostignuća i strukturirana regionalna saradnja SEECEL-ove preduzetničke mreže, istaknu primjeri dobre prakse i postavljene smjernice za dalje jačanje preduzetničke klime u društvu. Kampu su prisustvovali predstavnici svih crnogorskih škola koje su bile uključene u projekat, kao i predstavnici Zavoda za školstvo.

**Operativni cilj 1.2:** *Uvođenje preduzetničke kompetencije u predškolsko obrazovanje i vaspitanje*

Ključne kompetencije **smisao za inicijativu i preduzetništvo** implementiraju se integralno kroz sve aktivnosti u Programu za područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju za djecu uzrasta od 3 do 6 godina, a u skladu sa međunarodnom praksom i temeljnim principima i opredeljenjima u predškolskom vaspitanju i obrazovanju u Crnoj Gori. Program Preduzetničko učenje u okviru područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju (od 3 do 6 godina) je usvojen od strane Nacionalnog savjeta za obrazovanje **u martu 2016. godine.**

Vodič za implementaciju Preduzetničkog učenja u okviru područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju je objavljen i odštampan u 500 primjeraka i distribuiran vrtićima. Obuku za implementaciju Preduzetničkog učenja u okviru područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju prošlo je **120 vaspitača** iz Herceg Novog, Nikšića, Danilovgrada i Ulcinja. U toku je pilotiranje programa u 20% predškolskih ustanova. Implementacija programa počinje u svim predškolskim ustanovama školske 2017/18. godine.

Tokom 2016.godine izašao je i 5 broj časopisa **"Rastimo uz ideje"**, pokrenut od strane Montenegro biznis alijansa (MBA) kako bi se priča o preduzetništvu razvijala od najranijeg uzrasta, kod djece koja pohađaju predškolske ustanove,

**OPŠTI CILJ 2. Vaspitno-obrazovne ustanove sposobne da efikasno sprovede preduzetničko učenje na svim nivoima obrazovanja**

**Operativni cilj 2.1 i 2.3:** *Razvoj preduzetničkih škola i unaprijeđenje vještina nastavnika*

Tokom 2016.godine osnovano je **15 preduzetničkih klubova u 10 srednjih stručnih škola i gimnazijama** u Danilovgradu i Podgorici. Projekat **"Osnivanje preduzetničkih klubova kao oblika vannastavne aktivnosti u srednjim stručnim školama i gimnazijama"** se realizuje u cilju razvoja preduzetničkog duha i preduzetničkog načina razmišljanja kod učenika kako bi izgradili svoju vlastitu budućnost i stekli praktična znanja i vještine iz oblasti biznisa i preduzetništva. Centar za stručno obrazovanje je u okviru projekta **"Osnivanje preduzetničkih klubova kao oblika vannastavne aktivnosti u srednjim stručnim školama i gimnazijama"** organizovao dvodnevnu obuku za **20 nastavnika iz 5 srednjih stručnih škola i dvije gimnazije** koji vode preduzetničke klubove u svojim školama.

**Operativni cilj 2.5:** *Razvoj preduzetničkog univerziteta*

Program **»Karijerna orijentacija i tržište rada u osnovnim i srednjim školama«** realizuje Zavod za zapošljavanje i Ministarstvo prosvjete kontinuirano, počev od 2011. godine. Tokom 2016.godine Savjetnici za profesionalnu orijentaciju su informisali **2.867 učenika**, o uslugama koje Zavod pruža u Centrima za informisanje i profesionalnu orijentaciju kroz posjetu osnovnim i srednjim školama. Informator o upisu u srednju školu, namijenjen svršenim osnovcima štampan je u 7.000 primjeraka i u maju 2016. godine distribuiran svim osnovnim školama u Crnoj Gori.

Kroz realizaciju edukativnih aktivnosti PKCG tokom 2016. godine, vezanih za reformu visokog obrazovanja ukazalo se na značaj potrebe jačanja cjeloživotnog preduzetničkog učenja u visokom obrazovanju. PKCG je u toku 2016 godine realizovala **Informaciju o reformi visokog obrazovanja** u okviru koje je urađeno istraživanje o percepciji poslodavaca o znanju vještinama i kompetencijama svršenih studenata i predlozima za približavanje potrebama tržišta rada, koju je predstavila na okruglom stolu održanom u PKCG, brojnim medijima i na Univerzitetu Crne Gore.

### **OPŠTI CILJ 3. Veća relevantnost obrazovanja kroz efikasnije povezivanje vaspitno-obrazovnih ustanova, privrede i društva**

#### **Operativni cilj 3.1: Razvoj partnerstava između škola i preduzeća**

U toku 2016.godine realizovan je projekat "**Kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika i instruktora u stručnom obrazovanju u Crnoj Gori**" u saradnji sa Ministarstvom prosvjete, s ciljem unapređenja procesa uključivanja preduzetnika sa uspješnom biznis praksom u praktičnu nastavu/sklapanje ugovora o saradnji između škola i relevantnih privrednih subjekata. Opšti cilj projekta je da podrži kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika i instruktora u stručnom obrazovanju u Crnoj Gori. Projekat je unaprijedio jaču saradnju i razmjenu znanja između nastavnika u stručnim školama i preduzetnika, kako bi se podržao profesionalni razvoj nastavnika u Crnoj Gori i poboljšala kompatibilnost između obrazovnog sistema i tržišta rada. Specifični cilj projekta je da poboljša znanje nastavnika u stručnim školama, da poveća kvalitet programa stručnog obrazovanja kroz usklađivanje sa potrebama industrije i da unaprijedi saradnju između nastavnika, preduzetnika i obrazovnih institucija. Tokom realizacije projekta, nastavnici praktične nastave iz stručnih škola su pohađali dvonedjelju obuku kod poslodavca, u periodu maja i septembra 2016. godine. Tokom ove obuke, nastavnici su imali priliku da poboljšaju kvalitet svog znanja, i usklade svoje znanje sa onim što se trenutno dešava u privredi. PKCG je učestvovala u obezbjeđivanju preduzeća kod kojih bi nastavnici realizovali obuku.

#### **Operativni cilj 3.2: Razvoj preduzetničkih vještina kroz programe obuke i mentorstva za MSP**

U organizaciji PKCG, u 2016 god, organizovano su **42 edukativnih aktivnosti** (seminara, konferencija, okruglih stolova i radionica) sa **1633 polaznika** koje su obuhvatile teme: reforma visokog obrazovanja, bezbjednost hrane, javnim nabavkama, bezbjednosti na internetu, pozicioniranje brenda na crnogorskom tržištu, preduzetnički marketing, standardizacija i sistem menadženta kvalitetom itd, razvoj koncepta preduzetničkog učenja itd ).

U organizaciji UPCG tokom 2016.godine realizovane su brojne edukativne radionice i seminari na različite teme: organizovane su 2 radionice i jedna konferencija na temu jačanja socijalnog dijaloga u zemljama zapadnog Balkana za 70 učesnika-poslodavaca i zaposlenih. Takođe je organizovana i radionice na temu socijalnog dijaloga iz oblasti turizma, uključivanja zaposlenih u proces donošenja odluka, kao i na temu društveno – odgovornog poslovanja za oko 90 učesnika-predstavnik članova UPCG. Organizovana je i škola socijalnog dijaloga za oko 70 učesnika, a u saradnji sda Poreskom upravom održano je 7 tribina na kojima je ukupno učestvovalo oko 250 predstavnika malog i srednjeg biznisa na temu pojačane kontrole u vrijeme ljetnje turističke sezone.

U novembru 2016.godine u organizaciji UPCG održana je konferencija za oko 70 učesnika koja je imala za cilj dodjelu nagrada za društveno odgovorno poslovanje za 2016.tu godinu. Konferencija je održana u okviru Globalne nedjelje preduzetništva (GEW) kao i u okviru obilježavanja Dana ženskog preduzetništva (WED). Na konferenciji su dodijeljene nagrade za mala, srednja i velika preduzeća, i to u kategorijama: (1) Briga za zaposlene, (2) Briga za životnu sredinu, (3) Briga za zajednicu. Preduzeću koje je po sve tri kategorije najbolje inkorporiralo DOP u svoje poslovanje, dodijeljena je *Glavna nagrada*. Osim navedenih nagrada, uručeno je i Priznanje za napore uložene u inkorporiranje principa DO u poslovanje kao i Priznanje za društveno odgovornu medijsku kampanju. Glavni kriterijumi na osnovu kojih su dodjeljivane nagrade UPCG bili su održivost, inovativnost i ostvareni uticaj na sve uključene strane.

Od strane ZZZCG u 2016.godini realizovana je **Anketa poslodavaca 2015/2016** kojom je obuhvaćeno 769 poslodavaca i 25.576 zaposlenih u svim crnogorskim opštinama i iz svih djelatnosti. Anketa poslodavaca 2015/2016 je pokazala da je najviše radnika prošle godine zapošljavano u trgovini, djelatnosti pružanja usluga smještaja i ishrane i građevinarstvu. Kao

glavno ograničenje za razvoj biznisa poslodavci su naveli teškoće u obezbjeđivanju finansijskih sredstava i visoke kamatne stope na kredite, teškoće u iznalaženju tržišta i obezbjeđivanju adekvatne radne snage. Oko 60 % anketiranih poslodavaca smatra da nedostatak određenih znanja i vještina predstavlja značajnu prepreku za uspješno poslovanje i rast preduzeća.

U 2016. godini održano je 7 edukacija **"Pružanje osnovnih znanja iz preduzetništva"**. Edukacijama je prisustvovalo **40 lica**. Održano je i 7 seminara **"Pružanje specijalističke obuke i edukacije iz oblasti poslovnih vještina korisnicima kredita Zavoda za zapošljavanje"** kojima je prisustvovalo **140 korisnika kredita**.

U okviru projekata **„Uspostavljanje i promocija mentorinng usluga u malim i srednjim preduzećima u zemljama zapadnog Balkana: Srbiji, BiH i Crnoj Gori"** koji realizuje Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća u saradnji sa Vladom Japana, preko japanske agencije za međunarodnu saradnju (JICA), u februaru 2016.godine, u Podgorici je organizovan izbor najboljeg mentora godine. Za najboljeg mentora je izabran g-din Saša Jovanović iz BSC Bara.

Pomenuti događaj obuhvatio je učešće svih mentora iz Crne Gore, koji su učestvovali u projektu i pružali mentorske usluge preduzećima tokom 2014. i 2015. godine. Svaki mentor je imao priliku da u vidu prezentacije predstavi ostvarene rezultate svoje mentorske usluge konkretnom preduzeću.

U organizaciji Montenegro biznis Alijanse i partnera, održano je niz okruglih stolova na temu značaja preduzetničkog učenja u sistemu visokog obrazovanja, unapređenju procesa uključivanja preduzetnika sa uspješnom biznis praksom u praktičnu nastavu/sklapanje ugovora o saradnji između škola i privrednih subjekata i sl.

#### **Operativni cilj 3.3: Razvoj kapaciteta za sprovođenje preduzetničkog obrazovanja odraslih**

U okviru programa **"Mladi su naš potencijal - pružimo im šansu"** tokom 2016.godine realizovana je obuka za 49 mladih visokoškolaca (po principu 3 mjeseca obuke i 9 mjeseci praktičnog rada). Ovim se učesnicima programa omogućilo da nastave sa primjenom i unapređenjem stečenih znanja i poslovnih vještina kroz rad na promociji preduzetništva, izradi i implementaciji projekata finansiranih od strane domaćih i međunarodnih fondova i na razvoju klastera biznisa. Učesnici programa su u saradnji sa opštinama, biznis centrima, centrima za socijalni rad, školama, turističkim organizacijama, nevladinim organizacijama, sportskim klubovima i drugim organizacijama, učestvovali u izradi **78 projektnih aplikacija** za dodjelu sredstava iz nacionalnih i međunarodnih fondova, sačinili **25 biznisa planova** za nezaposlena lica kao potencijalne korisnike kredita IRF-a, i učestvovali u osnivanju dva klastera, u Kolašinu i Mojkovcu - Klaster proizvođača poljoprivrednih proizvoda »Klastera inicijativa«, u Kotoru, Tivtu i Herceg Novom - Klaster proizvođača meda »Med primorja« kao i inicirali formiranje tri klastera u Plužinama, Šavniku i Žabljaku i Rožajama

U organizaciji Ministarstva prosvjete i Centra za stručno obrazovanje u periodu od **1-15.novembra 2016.godine** održana je manifestacija **XV Dani obrazovanja i učenja odraslih** u okviru koje su organizovane različite aktivnosti poput okruglog stola na temu rodne ravnopravnosti, završne konferencije EPALE projekta "Obrazovanje i učenje na radnom mjestu", promocije publikacija....

#### **Operativni cilj 3.4: Razvoj partnerstava između ustanova visokog obrazovanja i privrede**

U okviru projekta **„Visoko obrazovanje i istraživanje za inovacije i konkurentnost"**, koji se finansira iz kredita Svjetske banke, a na osnovu pripremljene Studije izvodljivosti za uspostavljanje sistema praćenja karijere visokoškolaca (**Tracer Study**) sprovodi se anketiranje studenta koji su diplomu o završenim studijama stekli 2009. i 2013. godine. Sistem za Studiju praćenja (softver) je u potpunosti operativan, i u skladu sa planom i potpisanim ugovorima o sprovođenju iste između Ministarstva prosvjete i svih ustanova

visokog obrazovanja u Crnoj Gori, diplomiranim studentima, generacija 2009 i 2013. godine, su poslali upitnici. U cilju efikasnijeg sprovođenja cjelokupnog postupka Studije praćenja predstavnicima visokobrazovnih institucija bila je obezbjeđena obuka za korišćenje novog softvera.

Program stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem se realizuje već petu godinu zaredom, u skladu sa Zakonom o stručnom osposobljavanju lica sa stečenim visokim obrazovanjem (»Sl. list Crne Gore«, br. 38/12) i Pravilnikom o načinu objavljivanja javnog poziva, postupku i kriterijumima za stručno osposobljavanje (»Sl. list Crne Gore«, broj 46/12). Poslodavci su iskazali izuzetno veliko interesovanje za Program, što je rezultiralo oglašavanjem **9.173 slobodnih mjesta** za stručno osposobljavanje, dok ukupan broj lica sa stečenim visokim obrazovanjem koja su se prijavila za učešće u Programu iznosi **3.439**. Nakon elektronskim putem sprovedenog postupka povezivanja korisnika i poslodavaca oko 95% prijavljenih, odnosno **3.274 visokoškolaca** je dobio priliku da se u devetomjesečnom periodu stručno osposobljava kod izabranog poslodavca i time stekne uslove za polaganje stručnog, odnosno državnog ispita.

Vlada Crne Gore je u julu 2016.godine usvojila **Strategiju razvoja visokog obrazovanja u Crnoj Gori (2016–2020)**, sa Akcionim planom. Novi strateški dokument je izraz potrebe da se definiše novi strateški razvojni okvir Crne Gore u oblasti visokog obrazovanja, koji će odgovoriti potrebama društva i inputima koji dolaze iz Evropskog prostora visokog obrazovanja. Ključne reforme se odnose na promjenu modela studiranja i reformu modela finansiranja, koji treba da podrži reforme i unaprijedi ne samo nastavnu, već i naučno istraživačku komponentu.

Tokom 2016. godine održano je sedam sjednica Savjeta za kvalifikacije. Na sjednicama je usvojeno:

- 40 standarda zanimanja;
- 14 inicijativa za razvijanje kvalifikacija nivoa obrazovanja – od kojih 12 inicijativa za razvijanje kvalifikacija nivoa obrazovanja iz oblasti visokog obrazovanja (nivoi VI-VIII) i 2 inicijative za razvijanje nivoa obrazovanja iz oblasti stručnog obrazovanja (nivoi II-V);
- 9 inicijativa za razvijanje stručnih kvalifikacija – i to: 8 inicijativa za razvijanje stručnih kvalifikacija iz oblasti stručnog obrazovanja (nivoi II-V) i 1 inicijativa za razvijanje stručne kvalifikacije iz oblasti visokog obrazovanja (nivoi VI-VIII);
- 20 standarda kvalifikacija – od čega 5 standarda kvalifikacija nivoa obrazovanja i 15 standarda stručnih kvalifikacija.

Odjeljenje za nacionalni okvir kvalifikacija, koje je Nacionalna koordinaciona tačka za Evropski okvir kvalifikacija (EQF NCP), u 2016. godini sprovelo je projekat „**Podrška Evropskom okviru kvalifikacija u Crnoj Gori za 2016. godinu**“, u okviru **Erasmus+** programa Evropske unije. Ciljevi projekta bili su informisanje javnosti o razvoju Nacionalnog okvira kvalifikacija i promovisanje Evropskog okvira kvalifikacija (EQF), informisanje ključnih nacionalnih učesnika o Nacionalnom okviru kvalifikacija i Evropskom okviru kvalifikacija i o važnosti njihovog učešća u razvoju Nacionalnog okvira kvalifikacija i izgradnja kapaciteta osoblja Nacionalne koordinacione tačke za EQF. U okviru ovog projekta pripremljen je promotivni materijal o Nacionalnom okviru kvalifikacija namijenjen široj javnosti - video spot, TV reklama i radijska reklama.

Pripremljen je **Priručnik o Nacionalnom okviru kvalifikacija** u Crnoj Gori u štampanoj i elektronskoj verziji. Svrha Priručnika je da prije svega javnosti predstavi suštinu i odlike Nacionalnog okvira kvalifikacija, kao i koristi za društvo i pojedince od njegovog uspostavljanja i povezivanja sa Evropskim okvirom kvalifikacija.

U saradnji sa **Europass nacionalnim centrom**, organizovana su **3 informativna dana** (u Bijelom Polju, Budvi i Podgorici) o aktivnostima sprovedenim u 2016. godini tokom realizacije projekta „Podrška Evropskom okviru kvalifikacija u Crnoj Gori za 2016. godinu“, kao i projekata „**Kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika i instruktora u stručnom obrazovanju u Crnoj Gori**“ i „**Europass 2016**“. Učesnici Informativnih dana bili su nastavnici, učenici i predstavnici uprava srednjih škola, a prisutni su bili i poslodavci sa kojima srednje stručne škole sarađuju.

Ministarstvo prosvjete je formiralo Radnu grupu da pripremi dokument **Analiza drugih (dodatnih) kvalifikacija**. Zadatak Radne grupe je bio da definiše koncept, procedure i nadležnosti u razvoju i svrstavanju drugih (dodatnih) kvalifikacija u Nacionalni okvir kvalifikacija, utvrdi način validacije kvalifikacija koje su uređene međunarodnim standardima i propisima i njihovog povezivanja sa NOK-om, kao i da razmotri i druga pitanja od značaja za uređenje oblasti drugih kvalifikacija u sistemu kvalifikacija u Crnoj Gori. Odjeljenje za nacionalni okvir kvalifikacija je prikupilo podatke od institucija sistema (ministarstava, udruženja, komora) o sertifikatima, uvjerenjima ili potvrdama koje izdaju iz svoje nadležnosti po posebnim propisima, a odnose se na druge (dodatne) kvalifikacije. Odgovori institucija su precizno popisani i sadrže podatke o nazivu kvalifikacije, ustanovi koja je ovlaštena za davanje isprave, zakonskom osnovu, kao i posebnim uslovima: nivou stručne kvalifikacije, prethodnom stažu, pohađanju obuke, kratak opis provjere i važenja isprave i drugom. Na osnovu prikupljenih podataka napravljena je lista oko 60 drugih (dodatnih) kvalifikacija koje se trenutno mogu steći u Crnoj Gori. Kako ovom listom nijesu obuhvaćene sve druge (dodatne) kvalifikacije, Odjeljenje za nacionalni okvir kvalifikacije će u narednom periodu nastaviti da prikuplja informacije o drugim (dodatnim) kvalifikacijama od relevantnih institucija.

#### **OPŠTI CILJ 4. Podizanje svijesti i šire učešće društvene zajednice o preduzetničkim aktivnostima**

**Operativni cilj 4.1:** *Podizanje svijesti društvene zajednice o važnosti preduzetničkog učenja*

IV Nacionalni sajam učeničkih preduzeća za vježbu i preduzetničkih klubova iz Crne Gore, održan je u maju 2016. godine u Podgorici, u organizaciji Centra za stručno obrazovanje odnosno Servisa centra preduzeća za vježbu, Ministarstva prosvjete i uz podršku austrijske organizacije KulturKontakt.

Na sajmu se predstavilo **34 učenička preduzeća za vježbu i 6 preduzetničkih klubova iz 25 srednjih stručnih škola i gimnazija** iz: Podgorice, Herceg Novog, Kotora, Budve, Bara, Pljevalja, Berana, Bijelog Polja, Kolašina, Danilovgrada, Plava, Cetinja i Nikšića. Na sajmu je učestvovalo oko **350 učenika**, koji su predstavili svoja preduzeća odnosno klubove i proizvode i usluge koje proizvode odnosno pružaju. U okviru sajma organizovano je i Takmičenje za najbolji biznis plan na kojem su učestvovali učenici iz šest srednjih stručnih škola i to: Andrijevice, Berana, Bijelog Polja, Mojkovca, Bara i Podgorice. Sajam je bio takmičarskog karaktera a Preduzeća za vježbu i Preduzetnički klubovi su se takmičili u četiri kategorije i to za najbolji štand, najbolji tim, najbolji reklamni materijal, kao i za sveukupno predstavljanje na sajmu. Tokom 2016. godine organizovana su i **2 međunarodna sajma preduzeća za vježbu** u Sloveniji i Bugarskoj. Na sajmu u Sloveniji učestvovalo je **40 učenika**, odnosno četiri (4) preduzeća za vježbu i dva (2) preduzetnička kluba iz Crne Gore, dok je na sajmu u Bugarskoj učestvovalo **46 učenika**, odnosno četiri (4) preduzeća za vježbu i tri (3) preduzetnička kluba iz Crne Gore. Na ovom sajmu osvojene su tri nagrade.

II Nacionalno takmičenje za najbolji biznis plan, za učenike srednjih stručnih škola iz Crne Gore organizovano je u Podgorici tokom 2016. godine od strane Centra za stručno obrazovanje u cilju podsticanja razvoja preduzetničkog načina razmišljanja i preduzetničkih ideja. Na takmičenju je učestvovalo **10 timova iz 10 srednjih stručnih škola**.

Ekonomski fakultet Univerziteta Crne Gore organizovao je u januaru 2016. godine, **„Zimsku školu preduzetništva i inovacija“**. Cilj škole je razvoj preduzetničkih znanja i vještina neophodnih studentima, ali i onima koji već rade u institucijama i kompanijama, kako bi se promovisalo stalno i praktično obrazovanje. Zimska škola preduzetništva i inovacija realizovala se u okviru projekta PACINNO, koji je imao za cilj ima afirmaciju inovativnih djelatnosti i jačanje preduzetničkih aktivnosti kroz promovisanje značaja start-up kompanija.

U maju 2016.godine za studente Ekonomskog fakulteta organizovano je takmičenje u izradi najboljeg biznis plana. Na takmičenju je učestvovalo više od 200 studenata. Neki od studenata su dobili preporuke na osnovu kojih su konkurisali i dobili određene stipendije.

Tokom 2016.godine Ekonomski fakultet je započeo sa realizacijom projekta **PRACTING-Sticanje praktičnih znanja kroz program «Virtuelno preduzeće» i stažiranje u realnim kompanijama**. Opšti cilj projekta je da se uvede i sprovede program sticanja praktičnih znanja, vještina i iskustava za studente Ekonomskog fakulteta. Ovaj projekat će naglasiti prenosivost teorijskih znanja na praktičnom nivou. Projekat se sprovodi iz granta koji je Ministarstvo prosvjete kroz HERIC projekat odobrilo Ekonomskom fakultetu. Obuka studenata završne godine studija je počela u oktobru 2016. godine i trajaće do aprila 2017.godine. Trenutno obuku pohađa **29 studenata u 5 virtuelnih preduzeća**. Nakon završene obuke slijedi stažiranje studenata u realnim preduzećima.

Realizaciju edukativnih aktivnosti PKCG su pratili brojni mediji i informacije su objavljivane na site-u PKCG. [www.privrednakomora.me](http://www.privrednakomora.me) kao i na relevantnim web site-ovima partnerskih institucija. Takođe mjesečni list PKCG Glasnik je objavljivao informacije o realizovanim aktivnostima. U toku 2016 godine bilo je objavljeno **4287 priloga** o aktivnostima PKCG u medijima, a site imao **191,167 posjeta**.

#### **Promocija evropskih vrijednosti u razvoju preduzetničkog učenja**

U izvještaju Evropske komisije – EURIDIKA (EURYDICE), Crna Gora je prepoznata kao zemlja koja dosljedno ostvaruje dobre rezultate u poređenju sa skoro svim državama-članicama Evropske unije, i ilustrovan je njen odličan sveukupni pristup razvoju preduzetničkog učenja. Na osnovu ostvarenih rezultata u ovoj oblasti konstatovano je da postoje sve predispozicije da Crna Gora bude prva država u Evropi sa pristupom preduzetničkom učenju u potpunosti integrisanim u sve oblasti sistema obrazovanja. Ove konstatacije potkrepljuju i rezultati iz objavljenog SBA izvještaja.

Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća je nacionalni koordinator sprovođenja principa Akta o malim preduzećima-SBA, koji definiše politiku MSP u EU. U aprilu 2016. godine na održanoj konferenciji u Parizu objavljen je SME policy index za 2015.godinu, prema kome je Crna Gora postala **lider u regionu** u dijelu politike koja se odnosi na preduzetničko učenje, gdje je ostvarila najbolje rezultate u odnosu na druge zemlje.

U okviru Evropske nedelje vještina stečenih kroz stručno obrazovanje i osposobljavanje u organizaciji u organizaciji Nacionalnog Partnerstva za preduzetničko učenje održana je u decembru 2016.godine u PKGG, prva međunarodna pod nazivom **"Promocija primjera dobre prakse u školama i preduzećima"**.

Konferencija je organizovana sa ciljem promocije uspješnih preduzetničkih primjera, a shodno aktivnostima koje se sprovode da Crna Gora postane prva nacija sa preduzetničkim učenjem u potpunosti inkorporiranim u sve oblasti sistema obrazovanja, i da nacionalni primjeri dobre prakse budu prepoznati na evropskom nivou.

#### **Operativni cilj 4.2: Poboljšanje pristupa korišćenju raspoloživih instrumenata EU**

Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća je u okviru programskih aktivnosti projekta **Enterprise Europe Network** u februaru 2016.godine organizovala radionicu na temu pripreme projektne aplikacije u okviru Horizon 2020, i njenog posebnog mehanizma podrške MSP Instrumenti. Učesnici su se upoznali sa ključnim elementima potrebnim za izradu uspješne projektne prijave iz perspektive rješavanja problema kupaca, ciljanog tržišta i poslovnog modela odnosno načina zarade. Tokom dvodnevnog rada, učesnici su dobili puno korisnih informacija i savjeta kako da apliciraju za Horizon 2020, i na koji način da se izbore za povoljna finansijska sredstva koje taj fond nudi.

Ukupno 6 preduzeća je tokom 2016. godine apliciralo u okviru Horizon 2020, ali na žalost nijesu finansijski podržani.

U okviru istog programa, Horizon 2020, Zavod za školstvo, kao član Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje je kao partner aplicirao za učešće u projektu pod nazivom „**Preduzetničko učenje kroz socijalnu inovaciju - širom Evrope (ELSIE)**“, kojim koordinira Univerzitet u Velsu, Trinity Saint David. Cilj Projekta je podizanje inovativne i preduzetničke sposobnosti djece kroz kompletan školski kurikulum s namjerom izgradnje preduzetničke kulture u školi i preduzetničkog načina razmišljanja. Projekat će se realizovati kroz saradnju partnera na projektu, nastavnika i direktora škola unapređivanjem kurikuluma u pravcu preduzetničkog učenja i socijalnih inovacija. Projektom će biti obuhvaćeno 15-20 škola u svakoj partnerskoj zemlji. Fokus je na razvijanju modula učenja, modula za obuku nastavnika i elektronske platforme. Projekat će voditi University of Wales Trinity Saint David.

**OPŠTI CILJ 5. Okvir programskih politika za cjeloživotno preduzetničko učenje doprinosi efikasnom preduzetničkom ekosistemu koji povećava konkurentnost Crne Gore**

**Operativni cilj 5.1:** *Efikasno upravljanje i sprovođenje mjera definisanih strategijom*

Tokom 2016.godine održane su **4 radionice Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje** na kojima se radilo na izradi unaprijeđenog modela njegovog rada kako bi ovo tijelo postalo ključni promoter preduzetničkog učenja u Crnoj Gori. Izrađen je dokument kojim će se predlaže formiranje unaprijeđenog modela rada partnerstva koje će doprinjeti ostvarenju opštih ciljeva definisanih kroz Strategiju za cjeloživotno preduzetničko učenje 2015-2019. Navedena promjena neophodna je kako bi se utemeljila nova epoha rada u ovoj oblasti programske politike i ostvario konkretan uticaj na baznom nivou, kroz nove i sveobuhvatne napore na podsticanju razvoja svijesti i angažmana po pitanju preduzetničkog učenja na svim nivoima obrazovanja, i pružanja podrške mjerama i aktivnostima iz Strategije.

Unaprijeđeni model rada ovog tijela, podrazumjeva širok dijapazon nadležnosti i uloga njegovih članova, a sve sa ciljem da ovo tijelo postane glavni promoter preduzetničkog učenja u Crnoj Gori. Tokom 2016.godine izrađen je i Akcioni plan Nacionalnog partnerstva za 2016. godinu koji je u potpunosti realizovan.

Praćenje sprovođenja, evaluacija i izvještavanje o preduzetničkom učenju je takođe u nadležnosti **Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje.**

Procjena ostvarivanja ciljeva definisanih u okviru prioriternih područja Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje se obavlja na godišnjem nivou.

Nacionalno partnerstvo za preduzetničko učenje sačinjava Izvještaj o realizovanim aktivnostima Strategije na osnovu prikupljenih informacija od ključnih partnera u zemlji. Ključna uloga Direkcije za razvoj MSP je da kao **koordinator** utiče na efikasno funkcionisanje Nacionalnog partnerstva i sprovođenje aktivnosti definisanih Akcionim planom.

Direkcija za razvoj MSP kao koordinator Nacionalnog partnerstva učestvovala je u junu 2016.godine je na dvodnevnom sastanku socijalnih partnera zemalja zapadnog Balkana u Torinu na kome je predstavljena uloga i značaj rada Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje.

Nacionalno partnerstvo za preduzetničko učenje organizovalo je u septembru 2016.godine u Privrednoj komori Crne Gore okrugli sto na temu: „**Važnost preduzetničkog učenja u sistemu obrazovanja**“. Cilj okruglog stola bio je ukazivanje na značaj razvoja preduzetničkog učenja posebno u vremenu evropskih integracija kada Crna Gora, kandidat za članstvo u EU, treba da usklađuje politiku obrazovanja i politiku cjeloživotnog preduzetničkog učenja sa relevantnim politikama i praksama u EU.

U organizaciji Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje u oktobru 2016. godine raspisan je konkurs za dodjelu nagrada u dvije kategorije: „**Primjeri dobre prakse koji podstiču i promovišu preduzetničko učenje u osnovnim školama gimnazijama**“ i „**Primjeri dobre poslovne prakse u oblasti unapređenja vještina zaposlenih i mladih**“.

Nagrade su dodijeljene izabranim kandidatima na prvoj međunarodnoj konferenciji Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje: **"Promocija primjera dobre prakse u školama i preduzećima"** koja je održana 7. decembra 2016. godine u Privrednoj komori Crne Gore u okviru Evropske nedelje vještina stečenih kroz stručno obrazovanje i osposobljavanje.

Konferencija je organizovana sa ciljem promocije uspješnih preduzetničkih primjera, a shodno aktivnostima koje se sprovode da Crna Gora postane prva nacija sa preduzetnički učenjem u potpunosti inkorporiranim u sve oblasti sistema obrazovanja, i da nacionalni primjeri dobre prakse budu prepoznati na evropskom nivou.

Nagrada za dobru poslovnu praksu u prvoj kategoriji (unapređenje vještina zaposlenih) dodijeljena je **Societe Generale banci Montenegro** za projekat Future Proof Banker (Bankar budućnosti). Program je ponudio mogućnost mladim talentovanim zaposlenima banke da učestvuju u interesantnim projektima van okvira njihovih uobičajenih svakodnevnih aktivnosti a sa ciljem razvoja njihovih profesionalnih potencijala.

Nagrada za dobru poslovnu praksu u drugoj kategoriji (unapređenje preduzetničkih vještina mladih) dodijeljena je preduzeću **Merkator International** za projekte saradnje sa UNICEF-om i Zavodom za zapošljavanje, koji srednjoškolcima obezbjeđuju da provedu određeno vrijeme u njihovom preduzeću sa ciljem da im to pomogne u odabiru budućeg zanimanja, a mlade nezaposlene obučavaju za samostalan rad.

Nagrada za dobru poslovnu praksu u trećoj kategoriji (unapređenje stručnih vještina učenika i studenata) dodijeljena je preduzeću **BILD STUDIO** za kontinuirani program stručnog osposobljavanja mladih u oblasti IT, marketinga i dizajna..

Plakete za NAJBOLJU PREDUZETNIČKU ŠKOLU U 2016. GODINI dodijeljene su školama JU OŠ „Jagoš Kontić“ Nikšić i JU Gimnazija Cetinje, kao i dvije specijalne nagrade za JU OŠ „Sutjeska“ Podgorica i JU Gimnazija „30. septembar“ Rožaje.

Nagrade za NAJBOLJE PRIMJERE DOBRE PRAKSE KOJI PODSTIČU I PROMOVIŠU PREDUZETNIČKO UČENJE dodijeljene su sljedećim nastavnicima:

1. Miroslav Minić, JU Gimnazija „Petar I PetrovićNjegoš“ Danilovgrad
2. Marina AndrijevićPetrović, JU OŠ „Jugoslavija“ Bar
3. KaticaTadić i SanjaPantović, JU OŠ „Druga osnovnaškola“ Budva
4. VesnaČabarkapa, JU OŠ „AntoĐedović“ Bar
5. JadrankaVujašinović, JU OŠ „18. oktobar“ Bioče
6. Milena Kuć i JelenkaLjujić, JU OŠ „RistoRatković“ BijeloPolje
7. AzeminaFetić, JU OŠ „RifatBurdžović – Tršo“ Lozna, BijeloPolje

Završni dio Konferencije bio je posvećen uspješnim preduzetničkim primjerima: saradnja sa mladima i podrška njihovom radu, saradnja javnog i privatnog sektora, a posebno saradnja sa lokalnom zajednicom, uz prepoznavanje preduzetničkih potencijala žena i mladih, kao i uloga i značaj socijalnog preduzetništva. Konferencija je podržana od strane ETF-a (Evropske trening fondacije) koja je pružila expertsku pomoć u radu ovog tijela

## 6. Zaključci i preporuke

### 6.1 Zaključci

Tokom 2016. godine, realizovane su u manjem ili većem obimu skoro sve aktivnosti koje su bile predviđene Akcionim planom za 2016.god, Strategije za cjeloživotno preduzetničko učenje 2015-2019. Posebno je ostvaren napredak u djelu razvoja preduzetničkih kompetencija na različitim nivoima obrazovanja, a posebno u osnovnom, opštem i srednjem stručnom obrazovanju:

- Izrađen program "Preduzetničko učenje u okviru područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju" (od 3 do 6 godina) i usvojen od strane Nacionalnog savjeta za obrazovanje

- Preduzetničko učenje uključeno u nastavni plan osnovne škole kao međupredmetna oblast i od školske 2014/15. godine preduzetničkim učenjem su obuhvaćeni svi učenici osnovnih škola
- Od školske 2015/16 u svim gimnazijama preduzetničko učenje se implementira kao međupredmetna tema
- Osnovani novi preduzetnički klubovi u srednjim stručnim školama, i zapažno učešće učenika preduzeća za vježbu i preduzetničkih klubova na nacionalnim i međunarodnim sajmovima
- Organizovane brojne edukativne aktivnosti (seminari, radionice, okrugli stolovi, konferencije.) u cilju promocije preduzetničkog učenja i potreba za razvojem i sticanjem preduzetničkih vještina –PKCG, UPCG, Direkcija za razvoj MSP, ZZCG, MBA
- Realizovani programi za sprovođenje preduzetničkog obrazovanja odraslih
- Usvojena Strategija razvoja visokog obrazovanja u Crnoj Gori 2016-2020
- Usvojeni novi standardi zanimanja
- Kontinuirano sprovođenje Programa stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem
- Sprovođenje aktivnosti na razvoju Nacionalnog okvira kvalifikacija i promofisanaj Evropskog okvira kvalifikacija
- Sprovođenju principa SBA akta

## 6.2 Preporuke

Crna Gora kao zemlja kandidat za članstvo u EU, nastoji da uskladi ciljeve programske politike za cjeloživotno preduzetničko učenje sa ključnim evropskim strateškim dokumentima u ovoj oblasti: "Evropa 2020", Strateškim okvirom za obrazovanje i osposobljavanje ("ET 2020"), Akcionim planom EU za preduzetništvo do 2020. godine Aktom o malim preduzećima (SBA), Torinskim procesom i Kominikeom iz Briža. Posljednjih nekoliko godina, EU pruža podršku za razvoj novih korisnih instrumenata za razmjenu primjera dobre prakse, samoevaluacije škola i univerziteta i podsticanje uspješnog sprovođenja preduzetničkog obrazovanja na različitim nivoima obrazovanja (kao što su Preduzetništvo 360, Inovacije u visokom obrazovanju – "HEInnovate" i Preduzetnička škola), što znači da se pružaju nove mogućnosti koje Crna Gora može da iskoristi na svom putu promocije i razvoja preduzetništva. Kroz integraciju Crne Gore i apliciranjem kroz razne programe EU (Erasmus +, Erasmus za mlade preduzetnike, Horizont 2020), doprinje će se osnaživanju i unaprijeđenju preduzetničkog učenje.

Na tim osnovama, u cilju razvoja preduzetničkog duha kroz ubrzano ostvarivanje napretka u promovisanju preduzetničkog načina razmišljanja u društvu daju se sljedeće preporuke:

- Kvalitetna podrška od strane Vlade Cg i resornih ministarstava (Ministartva ekonomije i Ministarstva prosvjete) radu Nacionalnog partnerstva za preduzetničko učenje
- Dalje usklađivanje upisne politike sa potrebama tržišta rada
- Uspostavljanje partnerstava između vaspitno-obrazovnih ustanova i privrede
- Uvođenje preduzetništva kao ključne kompetencije u sve obrazovne programe na svim fakultetima
- Jača promocija raspoloživih EU programa i načina korišćenja raspoloživih sredstava u okviru istih
- Evaluacija i praćenje sprovođenje preduzetničkog učenja posebno u djelu neformalnog obrazovanja
- Razvoj svijesti donosioca odluka na nacionalom i lokalnom nivou o snazi i ulozi socijalnog preduzetništva
- Promocija primjera dobre prakse na nacionalnom i međunarodnom nivou